

PUKY MIKLÓS ELSŐ KÉT EMIGRÁCIÓS LEVELE SZALAY GYÖRGYHÖZ*

Puky Miklós's first two letters to György Szalay from emigration

Bizáki Puky Miklós (1805–1887) kétszeres forradalmi kormánybiztosról – aki a halálbüntetés elől 1850-ben külföldre menekült, Genfben telepedett le és honosodott meg – már kétszer cikkeztem. A Genfi Köz- és Egyetemi Könyvtár helytörténeti broszúrái alapján még régebben rávilágítottam svájci nyomdászti tevékenységének politikai hátterére és jelentőségére, majd újabban közvetve foglalkoztam vele úgy, hogy felvázoltam annak a magyar szabadkőműves páholynak történetét, arculatát, sorsát és emlékét, melynek főmestere volt.[1] Most két levelét mutatom be. Mindkettőt 1850-ben, legmeghittebb barátjának írta, aki az anyai ágon unokahúg Böszörményi Rózának a férje volt. Az elsőt akkor vetette papírra, amikor szerb földre jutva megmenekedett az osztrák fogságtól. Ez volt első emigrációs híradása hazai szeretteinek. A második már Genfben kelt, s visszatér az első tartalmára abban a hiszemben, hogy előző külföldi híreit címzettje nem kapta meg.

[1] Lásd. Marczell Péter 1994. „Bizáki Puky Miklós nyomdász kiadványai a Genfi Köz- és Egyetemi Könyvtár helytörténeti 'broszúra'-anyagában.” *Magyar Könyvszemle*, 110/4:426–429; Uő. 2005. „A Klapka-emigráció *Ister* páholya.” *Életünk*, XLIII/9:43–57. Különnyomatban is. [1–15] Pukyról és pályájáról jellemző gondosságával korábban már összképet adott Szinnyi. Ebben a következőt olvashatjuk: „Genfben... egy Pfeffer nevű porossal nyomdát alapított, és ebben nyomtatta ki 1864-ben Horvátfi Mihály: 25 év Magyarország történetéből és 1865-ben Magyarország függetlenségi harcának története cz. munkáit, melyeknek példányait akkor csak rejtegetve voltak a hazába juthatók, a hol a nemzeti szellem ébresztésére mély hatást gyakoroltak.” [PC CD-ROM 1998. Arcanum adatbázis, 173012-173022.]

Erre a forrásra szinte véletlenül bukkantam a Magyar Országos Levéltárban (MOL), ahol Ács Tivadar (1901–1974) publicista dossziéiban Kőrösi Csoma Sándorra és Berzenczey Lászlóra vonatkozó tételeket kerestem. A kérdéses leveleket Ács valahonnét lemásolta (amit kézírása bizonyít), feltehetően azaz a szándékkal, hogy feldolgozza és valamilyen formában kiadja őket. Ezt a munkát kevés fáradsággal, gyorsan el tudta volna végezni, ha nem mélyed bele. Könnyen meg tudta volna jelentetni valamelyik könyvében, így az *Akik elvándoroltak* című kötetében, mely 25 esetet villant fel, s melyet Budapesten

1940-ben a saját pénzén adott ki. Miért nem tette? Talán azért, mert nem akart túllőni a célján: olvasóit túlságosan megterhelni olyan életutak felidézéseivel, melyeknek vonatkozásai kevésbé voltak regényesek, illetve időszerűek mint másokéi. Vagyis még inkább abból a megfontolásból, hogy közleménye Pukyról nem szolgálhat szenzációval, mivel családi dokumentumok alapján a politikus földesúr bujdosásának kezdeteiről, még ha röviden is, de világosan és hitelesen már más beszámolt.[2]

[2] A két levélről Puky ma élő utódai nem tudnak, s Juhász István helytörténész sem ismeri őket. (Az utóbbi lekötelező beismerése 2007 tavaszán.) Az előzetes, már józan tisztaságáért is dicséretet érdemlő kútfő Vargha Zoltán. Pukynk legelkötelezettebb kutatója ma egyébként Juhász István hevesi képviselő, aki eredményeit saját kiadásában tette közzé. Nagy tisztelettel köszönöm meg neki ezúttal is könyvét, Szalay György azonosítását, fővárosi levéltári munkájáról és a Puky Miklós utódai körében végzett kutatásairól adott információit, valamint az itt megvizsgált két levél anyagát átfedő, MOL-ból vett fénymásolatait.

Az alábbiakban közlöm az érintett levelezést Ács másolata szerint úgy, hogy megpróbálok írójuk és címzettjük jellemzése mellett földrajzi, történelmi és egyéb támpontokkal szolgálni azokról a helyekről, személyekről és jelenségekről, amelyekről, illetve akikről említés történik bennük. Majd tisztázom, miért tartom anyagát minderre érdemesnek. Munkámban mindvégig sokat segített Ress Imre, kinek ezúttal is köszönetet mondok szíves bekapcsolódásáért.

A KÉT LEVÉL

Magyar Országos Levéltár / MOL, „1526 utáni gyűjtemény”, R 328 fond (állag), 2. doboz, 28. tétel:

1. Puky Belgrádban, 1850. április 2-án, papírra vetett, első emigrációs levele elhagyott hazájába;

2. Puky második levele Szalay Györgyhöz, melyet az első után három és fél hónappal már Genfből keltez.

[Közvetlenül ennek a második levélnek az írása előtt kapja kézhez Szalay György levelét; ez az első, mely emigrációjában otthonról rátalál. Nem válasz, mivel feladásakor Szalay Puky előző külföldi leveleit (akkor még?) nem kapta meg. Eddig még nem került elő?]

Ács Tivadar jegyzetekkel kísért másolatai, melyeknek lelőhelyeit az újságíró/történész nem adta meg, mint ahogy a másolás dátumát sem. Nem világos, hogy lejegyzése min alapszik: Puky egy piszkozatán-e, magán az elküldött levélen, mely végül is megkerült, vagy esetleg az emigráns naplóján, mely ma is a család féltett tulajdonában van, de melyet Vargha Zoltán 1933-ban nyomtatásban összegezett? Rejtély még, hogy szövegében a szaggatott vonalak mit jelentenek: azt-e, hogy ott Ács passzusokat szándékosan kihagy, vagy hogy olyan részt

ugrik át, melyet nem sikerült kibetűznie. A jelölésben talán mindkét szempont érvényesül. Ács nyilván saját használatára másol, még ha ügyel arra is, hogy szövegét alkalmasint szó szerint is idézni tudja.

*Puky Miklós Szalay Györgyhöz
Belgrád, 2^{ik} Aprilis 1850
Kedves Gyurim!*

Mentve vagyok, – meg mentve Szerbek által, kik a magyarok ellen küzdöttek félre értésből, kik meg csalattatásokat látva, boldognak tartják magukat, midőn egy szerencsétlen magyar meg mentésébe saját kezeket nyújtva, egész nemzetünknek általa szolgálatot tehetnek. Örömetst meg irnám mi módon jutottam ide, de mivel a levél eltévedésétől tartok, és akkor jól tevőim bajba keverednének, engedj meg azt részletesen tudtadra nem adhatom – különben ez csak mellékes dolog lévén – elég legyen azt tudatnom, hogy szabad vagyok; annyit még is írhatok hogy egy végvidéki helyen [1849. aug. 21-től tartó rejtőzés után a szolnokmegyei Tiszavárkonyban (Vargha 7)] 4 nap egy házba be zárkózva voltam, mind addig még mentő angyalom kellő utlevelet szerzett, és akkor vele tegnap reggel hajóra ültem, s mindnek szeme láttára Belgrádba áltam evedztem. Tegnap pontba 12 órakor délbe léptem Belgrádba, tegnap szívtam hónapok óta először a szabad levegőt. Ide érkezvén, első gondolattal nállatok voltam, minek bizonyosságául, első gondom volt neked emlékül magamat daguerr [é]otyppal [kezdetleges fényképészeti eljárással, mellyel egy tárgy képét fémlemeze rögzítették] le vétetni – ide rekesztve küldöm arczképemet, fogadd szívesen, 's légy meg győződve, hogy arczképemmel együtt gondolatom, lelkem is mindég nállatok van, erántatok mindég leg hálásabb érzéssel viseltetek – tartsd meg portrait-omat barátságod zálogául – mi nevezetes tsak azért is, mivel illy török városba készült.

Be jártam tegnap a várost, és várat – meglepő a keleti szokás – olly szives a nép miről fogalmam nem volt. A város kietlen, mindenki kereskedő, a boltok egymást érik és ezt – midőn délbe enni mennek – nem zárják be, hanem az ajtó eleibe egy sinórt huznak, s nincs rá eset, hogy valami el veszne – egy részbe szerbek, másikba törökök laknak – a török rész piszkos, a kutyák szabadon lakják az utcákat, ezeknek nincs gazdájok, abból élnek mi az utcára ki hányódik – de minden kutya a maga utcájába lakik, s jaj annak mellyik más utczába áltam lép – készen van egyszerre a kutya crawall [ravall = marakodás] – minden szegletben van kutya strázsa melly az illy vakmerőkre fel ügyel – az utcán jár tehén, borjú, 's itt szedeget enni valót – láttam 4 török nőt, vagy is inkább ruhájokat, mert arczokat úgy be burkolják, hogy az orr és szemeken kívül semmit sem lehet látni – lakások el van dugva, ablakjok utcára nincs – minden utczába tsak setét falak láthatók – a szerb nők igen gazdagon öltözve szabadon járnak – pompás a keleti viselet, mind a két nemnél – délután a várba be men-

tem – ezt egy kis mező választja a várostól – itt találtam sétálni Vutsitsot, ki Milos elleni lázadásba – akkor minister, most status tanácsos – kitűnő szerepet vitt – egyszerű ember, előttem találkozott szegény sorsu nőekkel, meg állott és hosszasan beszélgetett velek – de ez itt nem ujság, minden fő rangu illy viseletü. – Be mentem a várba, a belső kapunál szaladt rohanva egy török katona kiáltozva – Pascha, Pascha – s néhány percz mulva jött velem szemközt egy török társaság, de nem a Pascha volt, hanem néhány héttel ez előtt az ide való Pascha meg halt, s uj érkezett helyébe, ez a réginek svitte-jét el eresztette – ezekkel találkoztam, jöttek a Paschától, kitől bútsút vévén indultak Stambulba. – A vár erős lehetne, de le van hagyva, 400 ágyunál több van benne, nevetséges látvány a kerekei deszkából egy darabba – lavettájok [lafetta = ágyútalp, a löveg mozgatására szolgáló kerek szerkezet] nevetséges mintha öreg béres faragta volna, soknak egy kereke – a kaszárnnyák be dülve – még a pascha lakó háza is olyan, hogy tsak romnak lehet tekinteni – 4-5 ablak egymás mellett betörve – az egész épületen néhány ép üveg, a többi papirossal be ragasztva, bemenegetelnél olly alacsony ajtó, hogy tsak hajolva lehet be menni – a várból pompás kilátás Magyarországra, – a Duna másik partján Zemlin van által ellenbe 20 ezer emberrel – jobbra távolabb látható Pancsova, be látni a Teteli toronyt – balra távol vidékbe láthatók a bosznyák hegyek a Száva mentébe. Estve hat órakor a metsetek tornyán felül kilép a török pap, nagyot kiált, 's ez egymás után minden metseten így történik, egymás kiáltását fel váltják – be jártam a Consulok lakó házaikat; nevetve néztem az osztrák Consul előtti 5-6 ölnyi magasságu fenyő póznára, mi fekete-sárgára festve van, le nézve büszkeségét – miután már nekem nem árthat ő schwartz gelbsége. – Belgrádba érkezvén beszállottam a vendégfogadóba, ez a legnagyobb ház szép stylbe építve Obrenovits Mihály herczeg által, kinek ez most is tulajdona, ámbár ő Szerbiából száműzve van – Védangyalom el ment délután a Szerb fővezérhez megérkezésemet tudtára adni – tölle vissza jövéen velem tudatta, hogy ma reggel 7 órakor hozzá mennek, – védőmmel együtt nálla megjelentem ő egyúttal status tanácsos – [Vargha 7: Krisztianin, a szerb sereg vezére; Ress Imre: Steven Knićanin] igen szép 42 éves ember, nyílt arczal, miből tsupa becsület, 's jó szív tündöklök, tsinos szobájába fogadott – le ültetett – mindjárt hoztak befőttet, miből a szokás szerént egy kávé kanállal venni kell, utána egy pohár vizet inni, ezután egy szolga török pipát megtöltve az ember szájába tolja, azután hozták a feket kávé – erre pedig szilvoriomot, miből kétszer kellett kinálásra innom. – Azt a Tschibukot adta, mit Karagyorgyevits herczeg fejedelemtől ajándékba kapott – ez nagy kitüntetés – folyvást szerbül beszélt – 's tolmácsul neki társam szolgált – biztosított szabadságomról, mi eránt többé aggodalomba nem lehetek – nevetem, körülményeimet vele őszinte tudattam – öröm telt arczal mondotta, hogy már megtette a lépést a frantzia consulnál, kitől passusomat által veendi, 's nekem elkészítve adja által – kíséretet ad Viddinig, s ott gőzösre ülök és a Fekete tengeren így utazok

*Stambulba – innen Viddin 4 nap járás – onnan Stambul szinte olly forma távol-
ság, részleteket nekem nem ígért, tsak annyit általánosan, hogy könnyebbé teszi
utazásomat, mint gondolnám – de társam megmagyarázta, hogy utlevél mellett
ingyen fogok elő fogatot kapni Viddinig és személyem biztosítására embert át
mellém nehogy az uton kellemetlenség érhesen – és ezen ember volt fővezér
ellenünk a Szerbeknél – ki most át látva az osztrák eljárást, sajnálja ezen szol-
gálatát. – Töllem butsut vévén azzal eresztett el – egészen ki kísérve – hogy min-
den magyar neki testvér – reám bízta, hogy Kossuthnak adjam által tiszteletét.
Tsudálatos ezek mennyire szeretik mostan a magyart!*

*Meddig leszek itt, még nem tudom, – levelemet be kell rekesztenem – 's a
később történendőkről Stambulból foglalak tudósítani –*

---- barátod

Puky Miklós.

[Ács kézzel írt folytatása:] máj. 8 volt Szalonikiban, Lemnos sziget, Athos
hegy, Dardanella város [sorrend? valóban Limnosz és nem Imroz-sziget?] érin-
tése után 10-én értek Stambulhoz. – Onnan máj. 15 indult. Maltan, Sicilián,
Marseillen át ment Parisba. Oda 31-én d.u. ért. Sokszor diligence-n kellett men-
ni; nem volt mindenütt vasut. – Nyáron Almásy Pállal bejárták [áthúzva >]
elmente Svájcot. [3]

[3] Varga 8: Szaloniki > Áthos-fok [Aghion Oros-félsziget] > Imbros-sziget, [Imbroz-
sziget, érintésével >] Dardanellákon át > Konstantinápoly; Szalonikiból új részletek:
török fürdő, Puky második kocsisa hét aranyat kér tagadván, hogy fizetségét megkapta
> a pasa igazságot szolgáltat Puky javára...]

jul. 12 [Szalaynak 19-én] Genfből írt, ott volt szept. végéig járt (csak) min-
denfele. – Igy határozta, de mivel jelezték neki Bécsből a pénz küldést, nem
indulhatott el s nov 11 még Genfből írt. Almásy persze okt. elment Olaszor-
szágba. – Csak dec. végén tudott elmenni s 1851 jan. 7 volt Parisban. – jan.
végén Almásyval elment Brüsselbe. –

jun. 2 án Liege-be, 3-án Antwerpenbe érkezett. Onnan Londonba ment. Ott
volt egy hónapig. Julius hónapot a tenger parton Dieppe-ben töltötte. Aug. már
újra Genfben volt „aux eaux vives, campagne de la grenade 53” kedvenc lak-
helyén.

Puky Szalayhoz
Genf 19^{ik} július 1850
Kedves Gyurim

Tegnap estve concert volt a Genfi vagy másképp Lémán tón – sok honfi volt egy rakáson, én is ott voltam [Almásy] Palival ----- és im boldog lettem egyszerre – hazulról, szegény honomból levelet kapni, és olly jó barátomtól ki első volt a levél írásba is. Első levelem kedves hazámból! Képzeld mi érzés fogott el egyszerre – és hozzá tölled – ki éltembe hozzám legtöbb barátsággal volt – nem birtam magammal. Fájdalommal értettem soraidból, hogy előbbi leveleimet nem kaptad, ----- a hézagot pótoljam --- Keserves volt, keserves még a visszaemlékezés is, de mivel már tul vagyok rajta, amennyire naplóból kivonatot készíthetek, belőlle azon utazásaimat skizzekbe igyekszek lerajzolni, 's hogy ismét Vergiliussal szóljak „Incipiam”

April

1^{én} déli 12 óraker értem Belgrádba – honnan?, hogy? ki által? Nevezni nem fogom, ne hogy jól tevőimet még bajba keríttsem, ott létemet tüstént tudattam a szerb Kormány egy fő emberével, ki kért, hogy másnap reggel látogassam meg

2^{án} 7 óraker reggel el mentem hozzá – már tudta ki vagyok, mi voltam, kitűnő szíveséggel fogadott, és keleti szokás szerint mindjárt hozták a befőttet, reá 1 pohár vizet, utána szilvoriomot, minőt soha sem ittam----- ezután Tschibukot, kávé – ezeket el nem fogadni meg vetés – s így ittam, ettem, pipáztam, s először [szívtam] olly török dohányt, mi a szilvoriommal verset fut. Meg tudván töllem, hogy vendéglőbe vagyok szállva /ez Obrenovics Mihály elkergetett herczeg háza, s legszebb ház Belgrádba) kért, hogy mennyek el onnan mivel ott sok kém szokott járni, – nints ugyan mitől félnem, mivel tökéletes biztonságba vagyok, annyira hogy még fegyverrel is készek lennének megvédeni – hanem őket kimélem meg ez által sok iskálsái kellemetlenségtől, – s mindjárt gondoskodott is helyről számomra, – megtette a lépéseket hogy francia utlevelet kapjak.

3^{án} elmentem a francia consulhoz ki szívesen látott

4^{én} visszaadta a látogatást s egyuttal meghívott magához estvélyre – voltak a kormánytól is nálla; van egy igen kedves nője, féléve, hogy főkööt hord – legfeljebb 18 éves ----- másnap utleveletem hozzám küldötte a consul.

Belgrádba átmentem a Dunán, Száván, egészen más világba leled magadat, miről fogalmad sints – egészen oriensbe vagy, a város régi része egészen török ízléssel építve, többnyire fa házak, miknek utcára való része épp ollyan mint Pesten a városi sátorok, a külső város már Európai stylbe kezd épülni – itt van a szerb fejedelem lakása, s kormányi épületek – mivel a belső város a várral együtt török kézbe van – a város kapuinál török katonák őrködnek, – körül jártam a török várost, a lakó házakba minden ablak az udvarra van, az utcára

csupán a falak vannak – s ez minden török városba így van, itt láttam először török asszonyt, ki ha utcára mennek, fejüket, arcokat vagy fejr kendővel, ----- el menvén mellette szemébe kacsintottam – éppen üres volt az utca – ő pedig a becsét érezve, kissé engedett a törvényből s arcát láttatta, szép volt – el menénk egymás mellett, a kacsintásra nevetett – egymásra néztünk – a többi gondolat volt – legalább az én részemről, -----

A Belgrádi vár satyrája a gondosságnak, – hogy ő erős lehet, tudod – de így ellátva neveltség – a falak sok helyen omlanak, bár nem nagy darabokba, de még is nagy hiba így hagyni – az ágyuk lavettái gyönyörűk, a kerek többnyire össze szegezett deszkából, a Basa lakása emeletes, sok ablaka be törve, sok papírral ragasztva. – Külseje piszkos, kinézése mint egy falusi vagy kisvárosi emeletes kortsmáé, hová tavasszal ha érkezel, előre fázól, Környezete olly sáros, hogy az ajtóhoz alig juthatsz – Voltam a Basánál – ez Török ország leg gazdagabbjai egyike – szívesen látott, pipa és kávé el nem maradt, – s a Szerb jó barátom felszóllítására – kinek mint monda „Privatelni” je vagyok, – ez a barátság legerősebb kötelekének kifejezése – a Nizzai Basához szólló ajánló levelet is adott kezembe. Láttam Vutsitsot, ki Szerviának a töröktől fel szabadtításába fő szerepet vitt, Obrenovitsot megbuktatta, láttam Sándor fejedelmet – és ha még 2 perczig maradok Szerb barátomnál – kinél gyakran voltam – egy izbe, éppen öszve jövök vele, mivel midőn a kapun kijöttem, a fejedelem kíséretével 20 lépésre volt a kaputól, s oda ment, honnan én kijöttem – látogatól. A szerb öltözet különösen a nőknek jól áll – a férfi pongyola a nadrágba, minek ülepe majd a bokáig ér – és ez így szép nállok. A Várból szép kilátás van Magyar országra – szemközt vele Zemlin, jobbra Pancsova, látszik egyenesen a Titeli torony – ez mintegy 6 mérföldre van – öröm rivalgások között nézték innen a Törökök az ó Bortsai magyar győzelmet – mi általellenbe van éppen – a Duna választja innen – Én pedig keservesen néztem erre, talán utolszor látva éltembe magyar földet, – kivéve azon keveset, mit a Duna magyar honi partjáról – midőn a hajóba beültem – hoztam magammal. Belgrád ormán butsut vettem honomtól.

5^{én} reggel 5 órakor lóra ültem és Kollárra /10 mérföld/ mentem, egyszer váltva nyergest, --- az nap tovább nem mentem, egy rossz csárdába kellett – az ivó szobába – tanyáznom – a sok szerb mindég barátkozott volna velem [:] étettek, cigányt hoztak, muzsikáltattak, – a Posta mester is oda jött és mindég ügyelt, nehogy valami ollyan történnyen mi nekem nehezen esne. Azt hitték, hogy Frantzia vagyok – mivel utlevelem azt mondotta ----- gikai Alexintire, lakáson --- 4 nap alatt 42 országos mérföldet -----

Szervia tsupa hegyekből, ős erdőkből áll egész idáig, itt ott egy rongyos falu, szegény néppel, isszák a kávé és pálinkát, – a földet nem örömet művelik[,] inkább sertvés nevelésével foglalataskodnak – Kevés a szántóföld – s az irtható és szántható ennek következésébe annyi, hogy még a mostani lakósság

számának talán tripluma is megélhetne könnyedén – ők pedig azt hiszik hogy most sem élhetnek – ostoba nép, de ravasz, kíváncsi tudni mindent, az utolsó körülményig, ha valahol megállottam, mindég első kérdés volt általánosan mindenkitől, kivel találkoztam – honnan jövök, hová megyek, miért, meddig leszek itt vagy ott? Nem győztem beszélni, sokszor hazúdni – mert volt olyan ember is, a ki figyelmeztettek, hogy nem kell mindent elmondani mert sok fajta ember van itt – azomba jól fel fegyverkeztem, volt két pisztoly töltve a nyereg kápába akasztva pisztoly tokba, és a kísérőmnek is 2 pisztolya – mert a szerb kormány egész Török országig kísérőt adott mellém statoról statióra, biztosság végett. A Rátzoknak nagy böjtjök volt, ekkor ők nem esznek mást mint puszulyt olajba rántva veres hagymával – képzeld helyzetemet, ezt kellett nekem is enni, -----
----- Mindig borivó szobába kellett hálnom – alám tettek egy gyékényt a földre, bundámmal takaróztam, nadrágom és kapuom volt a vánkus – de Koláron egy pokrócot vetve ----- 9^{én} mentem Nizzába, ez az első hely, melyet ezen uton találtam Török ország határában --- mentem a Basához ---- szívesen fogadott, pipával, kávéval, a levelet elolvasta 's kérdezte mi a kívánságom, mire én kértem, hogy nekem szekeret fogadtasson Salonique-ig, – a Bégnél mindjárt rendelkezett, s ehez elmenvén, volt szekeres 600 piaszterért. 1 piaszter = 4 garas váltó, 1 garas váltó = 10 parell s így 1 piaszter = 40 parell. Töröknek csak ezen pénz neme van, azonban el vesz minden fajta pénzt, és annak belátása szerint curzust ad – 1 aranyat elvettek 56 piaszterbe egész a tengerig, 1 huszast = 4 piaszter. Már Salonique-ba az aranyért 54, huszasért 31/2 piasztert adtak s így Stambulba is. -----

10^{én} indultam Nizzából ---- A Nizzai Pasa mellém adott egy pandúrt kíséretül és azon rendeletet adta ki, hogy városról városra fegyveres pandurt adjanak mellém – ingyen. ----- itt ma egész világ lóháton utazik. Mivel nagy esők voltak, nem lehetett megindulni, mert sok mértföldre Morava vize mellett kell utazni -----

21^{én} elindultam -----

23^{án} ismét ökörrrel vontatva a szekér, magam lóháton a pandurral és kotsissal – a Morava partján a Devajkáig /leány/ – így nevezik a csárdát – azon kőszikláról mi szomszédságunkba van és a képzelődés neki leány formát ad, miről a Török azt hiszi, hogy el van átkozva ---

24^{én} értünk Vrángára –

---- 1^{én} d.u. 3 óra tájba értem Salonickibe, az Archilogi [? Égei- ?] tenger partra, ez a legtsinosabb török bir. beli városok közé tartozik – körülvéve ép kőfallal, mit a venécziaiak építettek, midén ezen várost birták, sok consul van benne, egy lengyel emigráns, itt lakós elvitt 2 angol misszionáriushoz, kik itt a zsidókat térítik Kálvinistákká – épségbe meg van a Nagy Sándor győzelmi kapuja, ---- voltam itt török fürdőbe, viz nélkül gőzbe izzasztják az embert, gyúrják, itt mulat a török legjobban kávé és pipa mellett -----

A török igen szíves, rendesek szokásai, visszajáról ír, először petsenyét, utoljára levest eszik, déli 12 órakor nála 6 óra van, ha nemet intesz fejeddel, ő igent ért s megfordítva, a tengely végszeget oldalról üti be, nálla a férfi leköti fejét, az asszony nadrágot hord --- temetőbe az asszony sírján hegyes, férfién tompa sírkő van, ha hozzá szállasz, nála védve vagy, soha sem tánczol, mulatságul czigányt táncoltat pénzért – bal kézzel semmit sem ad, mert azt a posteriorók tisztítására tartja. Különös a köszönés módja – ha társaságba jön, köszön állva közönségesen, ekkor leül s mindeniknek külön köszön s ezek fogadják – s akkor reá gyújt – legnagyobb szivesség jeléül szájából kiveszi a Tschibukot s meg kinál vele, – ezt el kell fogadni. Képzeled hogy esett először, de az ember szokás állatja, megszoktam kénytelenségből.

Nizzából kezdve Salonickig a föld jobban mívelve, mint Szerviába, minden használható föld szorgalmasan szántva, vetve, – a kenyér ezért olcsó – felséges vidék, rossz kortsmák, szobáiba semmi mint a négy fal, mobilia tsupán a piszok – megérkezésedkor hoznak gyéként a földre, ez minden – a többi /a tetű/ magától jön. Ugy ellepett, hogy alig tudtam belőle ki tisztálni.

Belgrádtul idáig minden kellemetlenségek mellett szép emlékü utazásom volt, ezernyi fülemile, temérdek ibolya, út félen felséges völgyek – festői tájak átaljába, megleptek. Egyszer vágytam látni Török hont, jó hogy láthattam, s bár más körülmények között – de alig vártam, hogy hátat fordíthassak neki.

ELTÉRÉSEK A KÉT LEVÉL KÖZÖTT

Puky hivatalos szerb fölkarolását illetően első levelében a szerb fővezér előzékenységét ecseteli, a másodikban azonban ugyanazt a személyt [Krisztianint (Vargha 7) / = Knićanint] a szerb kormány egy fő emberének minősíti.

Az első levelében nem említi, hogy az Obrenović Palotából átköltöztették máshová, a francia útlevél történetét pedig a második levélhez képest nagyon egyszerűsítve adja elő. [Egyikben sem részletezi azonban, hogy a Belgrádban kapott útlevele saját nevére szól ugyan, de őt Párizsba utazó svájci illetőségű egyénnek tünteti fel. Nem veti fel a megvesztegetések (baksisok) kérdését sem, melyek pedig a balkáni boldoguláshoz köztudomásúan annyira elengedhetetlenek voltak, mint a korabeli gépezetek működéséhez a kenőzsír. Ezekre az állapotokra mindenesetre jól felkészült: tetemes pénzüsszeget vitt magával. (L. Juhász 55.)]

ÉRTÉKELÉS

Puky Miklós két bemutatott levele keresetlen, közvetlen, higgadt, szemléletes és érdekes. Az, hogy túl jóhiszeműnek mutatja be a magyar menekülő szerb jótevőit, nem rontja hitelességét, csak egy machiavellis dimenziótól fosztja meg.

Tekinthetjük személyes, enyhén líraiság felé hajló beszámolóknak; politikai, katonai és gazdasági tudósításnak, adaléknak az 1849–1950-es magyar emigráció történetéhez és valós korrajznak.

Szerzőjük úgy ír, mintha beszélne, s azt írja le, amit lát; pontosabban: ami megragadja a figyelmét, tehát érzelmeket, véleményt vált ki benne. Élvezi a tájak szépségét, érzékeny a társadalmi és kulturális megnyilvánulásokra, különbségekre, méltányolja az udvariasságot, ad a megjelenésre, viseletre, fogékony a női kacérságra, értékeli a délceg férfias kiállást. Nem érzélgős, bár kifejezésre juttatja mind baráti ragaszkodását, mind hazaszeretetét. Nem elfogult sem politikailag, sem egyébiránt, a „schwarz-gelb” közegeket, szimbólumokat egyszerűen megvetéssel illeti.

A szerbeknek nem rója fel vajdasági lázadásukat, fegyveres szembeszegülésüket és garázdálkodásaikat, ezek olyan sajnálatos fejlemények, melyek a múlthoz tartoznak, rajta a háborús felek azóta okultak, a jelen már a kölcsönös megértés jegyében alakul.

Puky becses politikai szemtanúja a szerbek és a törökök magyarok iránti rokonszenvének a szabadságharc leverése után. E tekintetben szerb „védangyal” kieszközölte megmenekülésének esete ékes bizonyíték, a politikus tudja, mit tesz, amikor ezt ismételten hangsúlyozza. Az ostromolt Révkomárom civil előjárói tapasztalatával szemléli Belgrád török erődítményét: laktanyájával és katonai hatósági épületeivel oszmán negyedét (enclave). Ugyanakkor a mezőgazda szakértelmével méri fel a szántóföldek és legelők kihasználását. Kommentárjai mindkét tekintetben elmarasztalóak: a török karbantartás szánalmasan elégtelen, a mezőgazdaság potenciálja alatt működik – ami teljesen megfelelt az akkori állapotoknak. Nem bocsátkozik azonban stratégiai fogalomrendszerekben mozgó elemzésekbe, melyek osztrák ellenségei hasznára lehettek volna. Egyszerűen a vidéki, jómódú nemes nagygazdálkodó hangját üti meg. Észrevételeit józan emberiség hatja át.

Mivel Puky forradalmár és emigráns szerepe miatt magyar történelmi személyiség, viselt dolgainak és kapcsolatainak részletei múltunk ismeretét gazdagítják. Elősegíthetik az 1956-os kirajzás megértését is. Annak a megítélését, hogy az 1849/1850-es hullámmal összehasonlítva 1956/1957-es emigránsaink és egyéb elvándorlóink hogyan „állták meg a sarat”, külföldön mennyire találtak magukra, mi lett kezdeti eszményeikből és kiállásaikból, utólag ítélve hazafias szempontból milyen eredményeket értek el. Példáikkal miben, mennyire könnyíthetik meg a nemzetközi tájékozódást az újabb generációk számára.

Puky híradása szeretteinek magyar szempontokon túl is érdekes és becses. Tárgyilagos megvilágításba állít egy meggyengült, leromló birodalmat, az oszmánt, mely keleti önkényével és korrupcióival kiváltotta alattvalói szembefordulását és a nemzetiségei függetlenséget célzó elszakadását anélkül, hogy azok,

akik pálcát törnek rajta, kellően figyelembe vennék szerkezetének belső logikáját és hosszabb távú opcióinak előnyeit.

Szerbiai megmenekülésének kissé naiv leírása semmivel sem kevésbé érdekfeszítő, mint román környezetben Berzenczey László naplója, illetve visszaemlékezése moldvai bujdosására, mely alatt a székely politikust Leon Cantacuzino herceg és orosz felesége, majd ajánlásukra Alexandru Ioan Cuza (1820–1873), a galáci (Galați) törvényszék akkori elnöke (percalab), későbbi román király segítette. Berzenczey esete egyértelműen bizonyította azt a tényt, „hogy az oláhok is szívesen fogadták a magyar menekülteket, az orosz elől rejtegették és továbbutazásukban segítették őket. [4]

[4] Berzenczey példájáról lásd Ács Tivadar 1940. *Akik elvándoroltak*. Budapest: a szerző kiadása, 203–205, ill. 207–208; Borsi-Kálmán Béla 1991. *Hungarian Exiles and the Romanian National Movement, 1848–1867*. Boulder Col. – Highland Lakes, N. J.: *Social Science Monographs – Atlantic Research and Publications*, 122–123, 167, stb. Marczell Péter (ford., stb.) 2007. Berzenczey László: *Szentpétervártól Bombayig*. Kolozsvár: Kriterion (Téka), ill. 2007. *Adventures in Central Asia. A Hungarian in the Great Game*. New Delhi: Himalayan Research and Cultural Foundation – Bhavana Books & Prints. Magáról az általánosabb jelenségről lásd Hajnal 1927:I:376.

TÁMPONTOK Politikai háttér

Szerb–török szimbiózis

Horvátországgal és a Vajdasággal ellentétben Puky ecsetelt Belgrádba szökeése idején [1850-ben] a szerb hercegség az Oszmán Birodalomban önálló tartományt képezett (pasalik).

A szerbek kiszolgáltatottsága az oszmán birodalomban sok tekintetben már korábban is enyhébb volt, mint az osztrák és magyar uralom alá eső nemzetiséké. [*Encyclopaedia universalis* 2002: Corp 20:855.] Az állam jogilag a muzulmán elvekre épült, de nem folyamodott erőszakos térítéshez. Organikus szabályozás szerint (kanunname) engedélyezte a muzulmánok és nem-muzulmánok együttélését, s ennek értelmében a helyi nyelvek használatát, a kulturális egyediségek ápolását és a felekezeti különbségeket. A muzulmánokat törököknek tekintették, még akkor is, ha egyértelműleg nem is voltak azok. A lakosság különféle etnikai-vallási közösségeit (millet) tiszteletben tartották. Eme jogrendszernek megfelelően a „zimmi” megkülönböztetés védelmet biztosított a szent könyvek alapján egyistenhívő zsidók és keresztények számára ahhoz, hogy vallásukat imaházaikban, illetve templomaikban gyakorolhassák. Oltalmuk fejében a kiváltságos alattvalók vak engedelmességgel tartoztak a szultánnak, kötelesek voltak adót fizetni, és rabszolgákat bocsátani az egyeduralkodó rendelkezésére (devsirme: muzulmánna átnevelt janicsárokat szolgáltatni a szultán gyalogságába és államigazgatásába). [Ha röviden is, Jelavich átfogó

freskónak is tekinthető, külön fejezetet szentel az oszmán és a Habsburg-uralom összehasonlításának, 165–168.]

A később „Európa betegé”-nek minősített Törökország tisztában volt általános európai elmaradottságával; szultánjai és pasái egy 1839-es birodalmi „gülhán [Rózsakert]-leirattól” [szándéknyilatkozattól] számítva közel negyven éven át nagyon tudatos reformokkal igyekeztek hátrányain csökkenteni. [5]

[5] Innét a mozgalom „tanzimát” elnevezése, mely az arab „tanzim” szó többeseként rendcsinálást, újjászervezést jelent. [Lásd pl. Dumont 1989:XII:458–52.] Ezt a modernizáló törekvést II. Mahmud (1808–1839) vezette be. Jóllehet az irányzat jóval később túl mérsékeltnak és lassúnak bizonyult, korántsem ítélnéjük meddőnek. Különben Törökország nem nyerhette volna meg néhány hónap alatt a szárazföldön (ha a tengeren nem is) Oroszországgal szemben a krími háborút (1853–1855), mely Sebastopol (Szevasztopol) Anglia által kieroszakolt, egy évig tartó ostroma miatt húzódtott el. A „török igát” felhánytorgató, a görögöknél később a valós arányoktól elrugaszkodott, belső korrupciós rákfének álcázására hivatott demagógia ezen a tényen mit sem változtat. [Lásd pl. Jelavich 1983, 277–282.]

Szerb földön a porta 1838 végén laza fogalmazásban ugyan, de olyan alkotmányt vezetett be, mely véget vetett a fejedelmi abszolútizmusnak azzal, hogy az uralkodó hatalmát egy 17 tagú Tanáccsal (Savet) ellensúlyozta. Az így létrehozott szenátust életreszólóan 35 év fölötti vagyonos szerbek alkották, akik az akkori uralkodó, Miloš Obrenović herceg ellenzékéből kerültek ki. Ebben a felállásban alakult ki a „konstitucionisták”, „alkotmányvédők” (ustavobranitelji) pártja, amely 1842-ben átvette az államvezetést, kormányt alakított, és tartósan megszabta Szerbia politikáját. [Pl. MacKenzie 1985: 15–17, 26, 35.]

REGIONÁLIS JÖVŐKÉPEK

A felvilágosodás és a francia forradalom demokratikus eszményeinek hatására az Oszmán és a Habsburg Birodalom nemzetiségeinek körében különböző elgondolások születtek arról a nemzetállamról, melyet az érintett népek maguknak kívánhattak. Ezeknek nagy, bőven dokumentált irodalmuk van. A kor megértéséhez számolni kell velük.

Megala Idea jelszóval a görögök az általuk lakta területek független államba való egyesítésére szervezkedtek, ideológiájukat elsősorban egy tesszáliai és egy anatóliai író honfitársuktól vették (Rhigas Velestinlis, 1757–1798, ill. Adamantios Korais, 1748–1833), hálózatukat jobbra szórványokban élő kereskedők alkották.

Horvát oldalon Ljudevit Gaj (1807–1872) napóleoni („illirista”) távlatokban a délszlávok egy közös nyelven alapuló egyesülésének szükségét hirdette. Az egység azonban olyan azonosságot tételezett fel, melynek nyelvi közegét még ki kellett dolgozni. A munka jelentős részét Vuk Stefanović Karadžić szerb nyelvész és néprajzkutató, a „Srbi svi i svuda” című, sokat vitatott röpirat szerzője

(1787–1864) végezte el. Josip J. Strossmayer (1815–1905), Djakovo püspöke, és hű társa, Franjo Rački (1828–1894) kanonok csak az 1860-as évektől váltak a horvát politikai és kulturális élet meghatározó nacionalista szereplőivé.

Ilyen távlatokban Szerbia felfuttatásáról *Načertan(i)je* címmel (načrt = terv, projekt) Ilija Garašanin belügyminiszter Alexandar Karadorđevićnek 1844-ben titkos jegyzéket terjesztett elő, mely Szerbia függetlenségét, a szerbek fokozatos egyesítését és rajta keresztül a balkáni hegemonia elérését ajánlotta politikai célul. Beadványa emigráns lengyelek memorandumaira épült. [6]

[6] A követett modellek közül Adam Jerzy Czartoryski (1770–1861) herceg *Tanácsai (Conseils sur la conduite à suivre par la Serbie)* abból indult ki, hogy Oroszország meg fogja próbálni kihasználni az Oszmán Birodalom gyengeségeit ahhoz, hogy a keresztények védelme ürügyén kiterjessze hatalmát a Balkánra. A lengyel felszabadulás ügyének szolgálatába szegődött František (Szerbiában Franjo) Zah (Zach) morva liberális demokrata *Jelentése (Rapport sur la mission d'un agent diplomatique en Serbie)* tőle függetlenül született, de hasonló elemzést és konklúziókat tartalmazott. Garašanin a *Tanácsok* gyakorlati alkalmazására aztán tervezetet kért Zahtól, aki a kérést nemcsak hogy nyomban teljesítette, hanem *Tervét (Plan)* később még javaslatokkal (*Osnovne misle* stb.) is kiegészítette.

Czartoryski herceg, a lengyel politikai menekültek konzervatív vezetője, a cár külpolitikai bizalmas tanácsadójából és egyik fő miniszteréből vált lázadóvá, majd az 1830-as varsói forradalom leverése nyomán párizsi emigránssá; Isztambulban számos híve és ügynöke intrikált az oroszok ellen; az 1840-es évek elején számkivetésében Garašaninnak így bőven nyílt alkalma arra, hogy politikai elemzéseiket velük megvitassa. Száműzetéséből társaival visszatérve vele jött Czartoryski egy embere is (a Dr. Louis Lenoir francia állampolgárnak álcázott Ludwik Zwierkowski). Körvonalazott birodalmához a szerb államférfi presztizst a középkori szerb állam (166/1167–1459) Nemanja-dinasztiájának terjeszkedő példájából (1168–1371), s főleg annak legtekintélyesebb, bolgár császári modellt követő autokratája, Stevan Dušan (1331–1355) bazileus sikereiből merített. Csehország esete megmutatta, hogy a közös múlt dicső fejezete mennyire lelkesítően tud hatni egy népre még akkor is, ha rekonstrukciója olyan hamisítványokra épül, mint Václav Hanka állítólagos *Dvur Králové és Zelena hora* kéziratái.

Azzal, hogy a Balkánra korlátozódott (a meglévő szerb fejedelemség területe, Montenegró, Észak-Albánia szerb lakta része, Makedónia, Bosznia és Hercegovina) Szerbia Garašanin ajánlotta kiterjesztése ellentmondott azoknak a magyar alkotmánytervezeteknek, melyeket Kossuth 1851 és 1859 között megfogalmazott, mind pedig annak a dunai konföderációs nyilatkozatnak, mely 1864. május 1-jei, torinói formájában tűnik a leghitelesebbnek Magyarország, Erdély, Románia, Horvátország és Szerbia közös államszövetségbe tömörítésére. De nem egyezett meg František Palaczký (1798–1876) morva történész nagy visszhangot keltett, meglehetősen óvatos, ún. ausztró-szláv programjával sem,

mely elvi következetességgel Ausztriára hagyatkozott, a hozzáfűzött reményeket azonban nem váltotta be, mivel Ferenc József következetesen semmibe vette. A történelem (Jugoszlávia megjósolt jelenlegi földarabolását is beleértve) végül is a *Načertanijének* adott igazat.

A vázolt összeférhetlenségek azonban lényegesen csak Szerbia és Bosznia-Hercegovina kapcsolatát illetően ütköztek Magyarország érdekeivel: hosszú távú stratégiája szerint Szerbia a Balkánon akart növekedni, az oszmán határon túl, észak felé nem kívánt átnyúlni (hacsak a szultán nem tágitotta ki arra birodalmát). Svetozar Miletić (1823–1901) izgatása a Vajdaságban, a Bánátban, a Bácskában, Baranyában és a Szerémségben egy későbbi, 1860–1880-ra eső lapra tartozik. Szerbia a Vajdaságot végül is 1918-ban kebelezte be a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság égisze alatt. Magyarországnak előtte földjén nem voltak veszélyeztetett nemzetiségi gócai, területi követeléseket sem támasztott vele szemben. [7]

[7] Castellan 1994: 49–58 vázolja a balkáni kontextust.

MacKenzie 1985 tárgyalása megfelel a címének, de nem mutat rá hőse ellentmondásaira, és a Vajdaságnak szentelt fejezete elfogult.

A *Načertanije* szövege nyomtatásban 1906-ban jelent meg először. Mind szerbül, mind magyar fordításban nálunk Thim (1930–1940: II: 1–26) közölte.

Tárgyát modern szemszögből elemzi úgy, hogy forrásait is áttekinti Behschmitt 1980: 54–65, 267–276., [Címében pontosan meghatározott témájú, 1976-ban közzétett, de már 1971-ben megvédett doktori disszertáció, mely konceptuális mérlegelések, módszertani fejtegetések és egy általánosabb felmérés után külön, előbb a szerbek, majd a horvátok nacionalizmusát vizsgálja meg.]

Adam J. Czartorisky ellenzéki kormányát Konstantinápolyban az 1840-es években [az ukrán eredetű] Mihail Czajka-Czajkowski (1809–1886) képviselte, aki 1850-ben a Porta szolgálatába szegődött, s ekkor Szadik Pasa néven vált ismertté. L. Borsi–Kálmán 1991: 296. A szerb alkotmányvédőkkel Konstantinápolyból Szerbiába jövő Ludwik Zwierkowski lengyel tanácsadót 1843-ban František Zah váltotta fel, aki új kiküldetése földjén nagy karriert futott be. Lásd MacKenzie 1985: 46–47.

A Nemanják birodalmának kialakulását, gyarapodását, hanyatlását és végét világosan foglalja össze és illusztrálja térképpel Jelavich 1983: 18–20.

A cseh ausztro–szláv ideálról és sorsáról l. pl. Macek 1984: 301, 315, 324.

Miletić szereplését részletesen külön tárgyalja Behschmitt 1976, 111–135, 414–426.

KÜLFÖLDI KONZULÁTUSOK

Elvben a szerb külkapcsolatok a Porta hatáskörébe tartoztak. A gyakorlatban ezt a korlátozást saját, nem hivatalos közvetítőikkel és az egymással élénken versengő külföldi ügyvivők cinkosságával a helybeliek messzemenően ki játszották. Az orosz konzulátus befolyását 1835-től ellensúlyozta az osztrák, majd 1837-től, illetve 1838-tól a brit és a francia is. Testületeik klikkekre támaszkodva intrikáltak. Beavatkozásaikra nemcsak a megvesztegetés, hanem különböző előnyök kilátása is módot adott. Török alattvalóknak pl. olyan kiváltságleveleket (berats) állítottak ki, melyek mentesítették őket a helyi adóktól és a helyi törvényszékek illetékességétől. Nemegyszer állampolgárságukat is áruba bocsátották. Ausztria nem tiltakozhatott eme gyakorlat ellen, mivel élen járt benne: különösen hírhedté vált a Dunai Fejedelemségekben azoknak az orosz menekülteknek az esete, akik osztrák útlevélhez jutottak. [Jelavich 1983: 181, 236, 242–247, 299.]

FRANCIA ÚTLEVÉL

Puky Belgrádban a francia konzultól saját nevére kiállított francia útlevelet kap, mely genfi illetőségűnek tünteti fel, s úticéljának Párizst adja meg. A dokumentumot egy emigráns lengyel tisztviselő adja át. [MOL 1805/3 eleje.] [8]

[8] Ennek ellenére később Genfben egy időben a Nicolas Peregrini álnevet alkalmazza, leveleit hazulról legalábbis ezen a néven kéri. 1851-ben Bruxelles-ben új útlevelet kap, melyben mint 43 éves, nőtlen kereskedő szerepel. (Vargha 1933: 7, 17.)

Rejtély, hogyan eszközölte ki ezt a kegyet, s ha már útlevelet szerzett, miért éppen a franciák segítették ki úgy, hogy közben Genfre hivatkoztak. A lengyel kikézésítés Czatoryski herceg szétágazó emigrációs szervezetének szolidaritására mutat.

Elképzelhető persze, hogy Belgrádban Franciaország képviselte Genf Köztársaságát, s akár magát Svájcot is, melynek konföderációjához a kanton tartozott. A párizsi úticél is igazolhatta [valamennyire?] illetékességét. Magát a gesztust azonban mivel magyarázhatjuk?

Puky későbbi szabadkőműves főmesterségének távlatában malterozó cinkosságra gondolhatunk. Genfben 1846-ban a politikai hatalmat a szabadkőművességre épülő radikálisok vették át, akiknek kapóra jöhetett [mint ahogy jött is] Puky [és Klapka] komáromi védelemszervező tapasztalata. [Lásd Marczell 1994.] Franciaország azonban ott nem pártfogolta a politikai menekülteket. [Vargha 1933: 20.] S eltökélten köztársaságpárti lévén, Puky szembefordult olyan hírhedt, szabadkőművesekkel cimboráló államfőkkel, mint III. [Louis] Napólon (1808–1873) [Vargha 1933: 27.]. Igaz, ez már akkor történt [1852], amikor a francia államférfi köztársasági elnökből császárrá léptette elő magát. Abafi

klasszikus művének [1900] fényében azonban a föltevést még megkockáztatni sem érdemes. Egyrészt azért, mert a magyar jakobinusok bukása következtében a magyar hálózat ellehetetlenült, ezen Metternich minisztersége (1809–1848) sem javított, s utána a szabadság rövid lejáratú kivívása alatt nem volt elég idő a mozgalom hazai kibontakozására. Másrészt mert 1850 előtt Puky nem utazgatott Nyugatra, ahol beléphetett volna valamilyen páholyba (ha erre netán kedve támadt volna).

Érdekében Klapka György is közbenjárhatott akár mint szabadkőműves [ha akkor már az volt], akár más összeköttetések igénybevételével. (Juhász István egy szóbeli információja szerint Puky bujdosói naplója Klapka ilyenét segítségét utólag el is ismeri. Életleírásában ez a szerző a következőket jegyzi meg: „Mikor Puky Miklós 1850. április 1-én átlépte a szerb határt, már a magyar emigráció tagjainak rendkívül szerteágazó kapcsolataik voltak. Puky azokkal kereste a kapcsolatot, akik elsőként érkeztek. Köztük a vezető szerepet [Párizsból] Teleki László játszotta.”)

A 'kombináció' ötletgazdája azonban egyszerűen annak egyik megszervezője, vagy a jó francia kapcsolatokkal rendelkező, szabadelvű 'védangyal', vagy a szerb 'fővezér' lehetett, akik Ausztriával szembeni önállóságukat Szerbia érdekének tekinthették. Maga a nagy befolyású, titokzatos szerb 'védő' nem zárta ki [jutalmat kapó vagy akár önzetlen] korábbi lekötözött, családi szövetséges vagy mezőgazdasági üzlettárs részvételét. Mint már másutt hangsúlyoztam, a vajdasági szerb elit jelentős szerepet vállalt a szerb nemzetállam kibontakozásában.

Több analógia azonban egyértelműen arra utal, hogy a hatékony megmentő (ha úgy tetszik 'védangyal') Ilija Garašanin volt, aki Kossuth feleségén és gyerekein kívül Magyarországról másokat is kimenekített. [Ress Imre nekem 2007 januárjában írásba foglalt felismerése. Ezt megalapozza Hajnal 1927: I: 363–364; 373–374, aki Kossuthnéék átutazásával kapcsolatban magasabb rangú hivatalnokai és fegyveres kíséretéről és mindenütt a legnagyobb tisztelettel övezett fogadtatásról beszél. Kossuth legközelebbi hozzátartozóinak átmentését Sumlából levélben köszönte meg, melyet Carosini belgrádi ágens – jelentős politikai nyitásként, részletes utasításokkal – személyesen vitt el magával Belgrádba. Lásd Hajnal 1927: I: 364–366.]

Ugyanakkor köztudomású, hogy Bem erdélyi hadseregének felügyelője, széki gróf Teleki Sándor ezredes aradi, békési és Csongrád megyei tanyasi bujkálás után „mint Knicsanin [Knićanin] szerb tábornok kocsisa [álnév: Anton Wedermayer] jutott Belgrádba, s onnén Konstantinápolyba”. [Szinnyei] Az így kocsissá vedlett, ifjúságában 'költői vad gróf'-nak sikerül libériába öltöztetett lovásznak maga mellé vennie gróf Bethlen Gergely (1810–1867) honvédezredest [álnév: Suhajda Ferenc], Bem lovasságának főparancsnokát is. [A fogat úgy jött létre, hogy Csernovics Péter (1813–1892) temesi gróf és főispán eladott

Knićaninnak négy pompás lovat, ezeket kellett Belgrádba elhajtani, amire a szerb parancsnok Popovics nevű titkára egyedül képtelennek bizonyult. Az útközben minduntalan megcsodált fogat mellé aztán hatása növelésére egy nyerges ló is került] [9] A két volt honvédezredes szökésében a belgrádi angol konzul segédkezett. [Hajnal 1927: I: 374.]

[9] L. Görög Livia 1958. *Teleki Sándor emlékezései*. Budapest: Szépirodalmi, 255–269, 515. Teleki Sándorral Puky az emigrációban baráti kapcsolatot tartott fent, Párizsban ismételtelen találkoztak és ilyenkor jókat ettek. „Teleki Sándor életrajzát még nem írták meg tisztességesen. (Gyalui Farkas könyve – Gróf Teleki Sándor regényes élete – sem tudományos szempontból nem kielégítő, sem népszerűsítő munkának nem állja meg a helyét.)” [Lukácsy Sándor 1951. *Teleki Sándor: Emlékek Bemről*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.]

A SZERB JÓTEVŐK

Szerbia nem állt formálisan hadban Magyarországgal; török alárendeltsége miatt nyílt hadviselésre nem is lett volna módja. Vezetői féltek azonban a szakadár, osztatlan magyar nemzetállam nyomásától, és tartottak attól is, hogy az Obrenović-párt a háborús helyzetben a magyarországi állapotokat hatalmának visszaszerzésére használja fel. Híveivel a belügyminiszter úgy próbálta meg semlegesíteni az adócsökkentést és a viszonylag gyakori nemzetgyűléseket követelő frakciókat, hogy a nép figyelmét a vajdasági testvérek sorsára irányította. Gátlásait e téren oldotta az a tény, hogy a magyar katonai erőt alábecsülte. Szerviánusaival kezdetben csak a helyi felkelőket akarta lelkesíteni és a Habsburg-hű horvát hadba vonulást siettetni. Később aztán úgy gondolta, hogy túlságosan exponálta magát a visszakozáshoz. Vezérelvének megfelelően a szerb autonómia megerősítésére és a későbbi területi gyarapodás esélyeinek növelésére törekedett, az európai forradalmak sikerében egyébként sem hitt, mint ahogyan Törökország és Ausztria közeli széthullásában sem. E tekintetben óvatos, teljesen opportunistá politikát folytatott.

A szerb kormány a Vajdaságban bátorította, támogatta a szerb önrendelkezési kezdeményezéseket, majd az ezekért sikraszálló felkelőket, toborzásukra mozgósította a körzeti elöljárókat (oborknez), felerősítésükre fizetett 'önkénteseket' irányított diszkrétan, kettesével-hármasával a smederevói és požarevaci gyülekezőhelyekre [Ress Imre Rumát és Koviljt említi], őket fegyverekkel és lőszerrel látta el, elvezettette a hadszíntérre, ahol szabad zsákmányolást engedélyezett nekik, és gondoskodott szakszerű vezényletükéről. E leírás egy több hullámban lezajlott agressziót összegez. Állandó gond maradt, hogy a bevetett szerb lovasság és tüzérség gyengeségeit szervezőik képtelenek voltak orvosolni, így a szerb katonai sikereket elsősorban a magyar forradalmi hadsereg kényszerű átcsoportosítása és nyomában a vajdasági magyar falvak lakosságának

a menekülése tette lehetővé, vagyis az, hogy a magyar csapatok kiürítették a térséget. A belgrádi vezetők egy idő után azt is belátták, hogy nem fűződik érdekük Ausztria komolyabb tehermentesítéséhez. [Ress 2004; ezeknek az állapotoknak számos változó tényezőtől függő dinamikáját stádiumról stádiumra, közel 40 oldalon mutatja be.]

A SZERB MEGBÁNÁS

Szerbia az informális vajdasági intervenciójával azt remélte elérni, hogy a Habsburg Monarchia égisze alatt kiérdemel egy önálló szerb területet, egyházat és katonai parancsnokságot. [MacKenzie 1985: 100.] Nagyon elszámította magát, de tévedését csak későn ismerte be: maga Garašanin elrendelte, hogy a határon verjék vissza az orosz csapatok magyarországi támadása elől menekedő kereső magyarokat. Politikai ellenfele, Vučić joggal vetette a szemére, hogy vajdasági politikája sok pénzbe és energiába került, de csak arra volt jó, hogy megszilárdítsa az osztrák egyeduralmat. A harc vége felé aztán Garašanin nagyot fordított köpönyegén: a lengyel és olasz légiót ő mentette át Orsovánál teljes épségben a Duna másik partjára; engedménye nagyszámú fogolytól és fegyverkészlettől fosztotta meg Ausztriát. Mégsem járt vele rosszul: ezt a segítségét az osztrákok a javára írták azzal az értékeléssel, hogy ezáltal sietve eltávolított a határról veszélyes alakulatokat. [Hajnal 1927: I: 371, 373.]

Az osztrákok értelmezését Garašanin azonban nem fogadta el: visszautasította a köszönetként felkínált Vaskorona-rendet. Következetesen tartózkodó magatartást tanúsított Ausztriával szemben. Nem akart szemet hunyni a valóság felett, melyet az jellemezett, hogy 1849 augusztusában Ferenc József császár – lojalitásuk ellenére – korlátozta a polgári, katonai és vallási irányítást diktatorikusan gyakorló kragujevaci [?] patriarchát (Josif Rajačić, 1785–1861), és a teljhatalommal egy császári biztost ruházott fel.

Summa summárum: „Sok volt . . . Garašanin magyarbarát viselkedésében a tüntető szándék Ausztria ellen. De azért talán sok igazabb rokonszenv is lehetett mögötte.” [Hajnal 1927: I: 372.]

Közben Magyarországon az ellenforradalmi visszarendeződést az a megtorlás fémjelezte, melyhez a már Lombardiában ’Brescia hiénája’-ként elhíresült Julius Haynau báró (1786–1853) osztrák katonai diktátor (’Feldzugmeister’) folyamodott.

Ezek a fejlemények az autokratikus eszményekkel berendezkedő új császár azon központosító politikájából következtek, mely nem számolt a Habsburg-ház hajlékonyságra intő történelmi tapasztalataival: V. Ferdinand (1835–1848) lemondása a hatalomról jogcímet adott arra, hogy semmisnek tekintsék az 1848 márciusa és októbere közt a forradalmi események szorongatottságában tett engedményeket; az újdonsült, nagyon fiatal uralkodó 1851 végén aztán hatályon

kívül helyezte még azt az alkotmányt is, mellyel 1849 márciusában 'megajándékozta' országait. 68 évig tartó vezetésének kicsinyes bürokráciája korántsem teljesítette a vajdasági szerbek nemzetiségi vágyait. [Béranger 1990: 583–607, különösen 605.]

A vázoltak fényében Puky belgrádi fogadtatása a szerb diplomácia ügyes rugalmasságát bizonyítja. A külföldre szorított magyar kormánybiztost a szerb parancsnoknál tett látogatásakor kellemesen érintette az egykori ellenség udvariassága és előzékenysége. A vizit azonban beillett egy jelképes fegyverletételnek is: megjelenésével az oltalomkereső elismeri, hogy legyőzték, s hogy kiszolgáltattott, minek fejében szabad utat engednek neki, sőt messzi földre távozását még elő is segítik. A hevesi menekült útlevél kötelező török láttamoztatásaival bizonyíthatta is még a Fényes Porta irányában, hogy a szerb kormány – korábbi magyarelles vajdasági beavatkozásával szakítva – követi a szultán megbékélési irányvonalát.

Bárhogy is vesszük, Puky szerb megsegítői figyelemreméltó érettséggel szolgálták mind nemzeti érdekeiket, mind a magyar forradalmi ellenállás ügyét. Okosan léptek akkor is, amikor Puky végül is nem Anatóliába, hanem Nyugat-Európába irányították: a kimentett magyar híret vitte Nyugaton a szerbek lovagias gesztusának.

Az igen szép, nyílt becsületességet sugárzó, 42 éves embernek leírt Stevan Knićanin Kossuthnak küldött üzenetét Pukynak nem volt oka kétségbe vonni: „Adja át Ön tiszteletemet Kossuthnak, s a többi Magyaroknak kik [Perczel Mór kivételével] mind testvéreim. Kossuthnak különösen mondja meg, hogy ha az Isten a dolgoknak olly fordulatot ad, minőt én kívánok, hogy a magyar még egyszer hartzra kellhessen ezen Istentelen kormány ellen, akkor a Szerb nemzet, mint Testvér fog a Magyarral együtt érteni, s fegyverrel segíteni a kutyá német kormány elkergetésébe.” [MOL P 1805/3, 1. A kijelentést megerősíti Hajnal 1927: I: 373.]

SZALMALÁNG-E A BARÁTSÁG?

Talán nem dőreség föltenni még a kérdést: Nem volt-e Puky és Garašanin belgrádi barátkozásának folytatása? 1852-től alkalmuk nyílt a találkozásra, amikor az előbbi Jovan Marinović külügyminiszterrel Párizsba utazott, majd onnét makacs ekcémáját ment Svájc Valais/Wallis kantonjában kúrálni. [MacKenzie 1985: 122.] Laukerbad-ba/Loèche-les-Bains-be Garašanin később még vissza-visszatért. Oda az út Lausanne-on, vagy legalábbis Szent Móricon (Saint Maurice) át vezetett; egyik sem esett messze Genftől, ahol Kossuth kétszeres kormánybiztosa új hazára talált... A szerb államférfival érdemes lehetett (volna?) elbeszélgetni: jelentősége, ha lehet, még megnőtt azzal, hogy 1852-ben Aleksandar herceg kinevezte a külügyminiszterséget is betöltő miniszterelnök-

nek. Noha egészségi okokra hivatkozva ezekről a tisztségeiről fél évvel később lemondott, befolyását megtartotta... Választ e kérdésre az utóbbi kéziratos, száműzött korában írt naplójában kellene találnunk.

ELŐKELŐ HIVATKOZÁSOK

Ha Puky „szívvel-lélekkel köztársasági érzelmű volt” (Vargha 1933: 26), érintett leveleiben miért beszélt állandóan társadalmi vezéregyéniségekről, magas állású hivatalnokokról? Talán elsősorban azért, mert emigrációjában ezek től függött, továbbállása elősegítésére velük volt dolga.

Másik oka az lehetett, hogy társadalmi helyzeténél és forradalmi-szabadságharcos referenciáinál fogva az ő kategóriájukhoz tartozott. Amikor olyan szerb főemberekről ír, mint Vučić vajda, elismeréssel nyugtázza szerénységüket, hogy mennyire természetesen elegyednek szóba az utcán ismeretlen, egyszerű járókelőkkel. Így talán nem lát később ellentmondást abban sem, hogy másokkal egyetértve cikkben cáfoljon meg olyan vádakat, melyek szerint a magyar arisztokrácia a forradalmat feudális jogainak visszaszerzése céljából szította. [Vargha 1933: 28.]

PUKY ÚTVONALA

A szabadságharc bukásának következményei elől Puky családja szárazbői birtokán húzta meg magát, majd Tiszafüreden, a Lipcsey-kúrián rejtőzködött; onnét Tiszavárkonyba menekült tovább. A szerb határra fuvarosnak öltözve ért, Belgrádba az éjszaka leple alatt halászok segítették át. [Juhász: 49.]

A továbbiakban a bujdosó lassan utazott, előbb postai lovak hátán, majd postakocsin jutott előre. Kollár (Krnjevo?), Batisina (Batošina), Parakrinra (Paraćin), Alexintz (Aleksinac) érintésével ért Nišbe. [Vajda 7, Puky kéziratos naplója: MOL P1805/3.] Attól kezdve ingyen testőrnek mellé adott pandúr kíséerte. Útját a megduzzadt Morava mentén tovább folytatva dél felé a Devojkánál haladt el, Vranjén, Tabanotrán (Tabanovce), Cumanován (Kumanovo), Istippen (Skopje), Radovison (Radoviš) és Strumizan (Strumica) át ment Szalonikibe. [MOL P1805/3, 5–6.] A magyar menekült tehát nem Vidinen és Szofián keresztül távolodott el hazájától, mint ahogyan ez az első levélben felmerült, hanem Makedónián át közelítette meg a tengert. Ehhez a módosításhoz a Belgrádi Passalik szerb hatóságainak engedélye mellé a Porta közvetlen jóváhagyására is szükség volt, történetesen az üszkübi (istippi > Skopje) pasa beleegyezésére arra, hogy átszelhesse Makedóniát. Az utóbbi, „kihez [Puky] útlevelét láttamoztatni ment, [kitüntetőleg] meghitta [a menekültet] vacsorára s ott bárányhússal is megvendégelte”. [Vargha 7.]

IRODALOM

- ABAFI Lajos
1900 *A szabadkőművesség története Magyarországon*. Budapest
- BEHSCHNITT, Wolf-Dietrich
1980 *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830–1914 : Analyse und Typologie der nationalen Ideologie*. München: Oldenbourg Idem 1976, idem. Inaugural-Dissertation. Köln : Universität. Köln
- BÉRANGER, J.
1990 *Histoire de l'Empire des Habsbourg*. Paris: Fayard
- BERNATH, Mathias; NEHRING, Karl; von SCHROEDER, Felix (Hgg)
É. n. Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas, 4 Bde., München, 1974–1981.
- BLED, Jean Paul
1987 *François-Joseph*. Paris : Fayard
- BOGDAN, Henry
1990 *Histoire des pays de l'Est*. Des origines à nos jours. Paris: Perrin
1994 *Minoteries* ; 1995 2e éd. Hachette
- BORSI-KÁLMÁN Béla
1991 *Hungarian Exiles and the Romanian National Movement, 1849–1867*. Boulder, Col.–Highland, Lakes, N. J.: Social Science Monographs [No. 67] – Atlantic Research and Publications.
- CASTELLAN, Georges
1999 (1991.) *Histoire des Balkans (XIV–XXe siècles)*. Paris: Fayard.
- CASTELLAN, Georges
1994 *Le monde des Balkans*. Paris: Vuibert.
- CRAMPTON, Richard J.
1997 *A Concise History of Bulgaria*. Cambridge: Cambridge U. P.
- DETREZ, Raymond
1997 *Historical Dictionary of Bulgaria*. Lanham, Md.: Scarecrow Press.
- DUMONT, Paul
1989 „La période des Tanzîmât (1839–1878).” Mantran, Robert szerk. *Histoire de l'Empire Ottoman*. Paris: Fayard.
Encyclopaedia universalis. Paris, 2002. Corpus
La Grande Encyclopédie Larousse. 1974. Paris.
Larousse du XXe siècle. 1931, etc. Paris: Librairie Larousse
Guides Bleus [idegenvezető sorozat] 2006. *Grèce continentale*. Paris: Hachette.
- HAJNAL István szerk.
1927 *A Kossuth-emigráció Törökországban*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat
- HELD, Joseph
1992 *The Columbia History of Eastern Europe in the Twentieth Century*. New York: Columbia U. P.

- JELAVICH, Barbara
1983 *History of the Balkans*. Cambridge: Cambridge U. P. (2 vols), I. Eighteenth and Nineteenth Centuries.
- JUHÁSZ István
1986 *Egy 48-as kormánybiztos élete*. Karácsond: a szerző kiadása szerk. 2004. *Kapcsolatok és keresztutak* (Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában.) Budapest: L'Harmattan.
- KOVÁCS Endre
1958 *Magyar–délszláv megbékélési törekvések 1848/49-ben*. Budapest
- LUKÁCS Lajos
1984 *Magyar politikai emigráció 1849–1867*. Budapest
- MACEK, Josef
1984 *Histoire de la Bohème des origines à 1819*. Paris: Fayard
- MACKENZIE, David
1985 *Ilija Garašanin, Balkan Bismarck*. Boulder New York: East European Monographs – Columbia U. P.
- MANTRAN Robert (éd.)
1989 *Histoire de l'Empire Ottoman*. Paris: Fayard
- MARCZELL Péter
1994 „Bizáki Puky Miklós nyomdász kiadványai a Genfi Köz- és Egyetemi Könyvtár helytörténeti 'brosúra'-anyagában.” *Magyar Könyvszemle*, 110/4:426–429.
- Petit Futé francia idegenvezető sorozat
Ancienne république yougoslave de Macedoine, 2005. Paris.
Serbie–Montenegro. 2006. Paris
- PETROVICH, Michael Boro
1976 *A History of Modern Serbia, 1804–1918*, I–II. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich
- RESS Imre
2004 „Ilija Garašanin magyar politikája (1848 március–1849 február)” Szerk. *Kapcsolatok és keresztutak* (Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában). Budapest: L'Harmattan
- SZINNYEI József.
É. n. Magyar írók élete és munkái. Arcanum adatbázis
- THIM József
1930–1940 *A magyarországi szerb felkelés története*. I–III. Budapest: (Közli szerbül és magyar fordításban a *Načertanije* szövegét.)
- VARGHA Zoltán
1933 „Egy bujdosó naplója. – Részletek Bizáki Puki Miklós 1848/9. évi magyar kormánybiztos életéből. –” *Budapesti Szemle*, 230:1–33.
- Lásd. WATKINS, Richard–MASTERS, Tom
2005 *Bulgarie* (francia fordítás). Évreux: Lonely Planet